

ความสัมพันธ์ระหว่าง ยุทธวิธีการพัฒนาชนบทกับการย้ายถิ่น

เนาวรัตน์ พลายน้อย

ปัญหาและเหตุผล

ปัญหาประชากรในประเทศกำลังพัฒนาที่นับว่ามีความสำคัญปัญหาหนึ่งในปัจจุบัน คือ ปัญหาการละทิ้งถิ่นฐานหรือการย้ายถิ่นของประชากรที่ยากจนเป็นจำนวนมากจากเขตชนบทเข้าไปทำงานทำในเมือง และเขตเกษตรกรรมก้าวหน้าของประเทศ การย้ายถิ่นของประชากร กลุ่มดังกล่าวได้ก่อให้เกิดปัญหาขึ้นหลายประการทั้งกับเขตชนบทที่มีผู้ย้ายถิ่นออกมากับเขตเมืองและเขตเกษตรกรรมก้าวหน้าที่มีผู้ย้ายถิ่นเข้าไป ประเทศไทยประสบกับปัญหาการย้ายถิ่นของประชากรผู้ยากจนจากชนบทเช่นเดียวกับประเทศกำลังพัฒนาอื่น ๆ แม้ว่าการย้ายถิ่นเพื่อทำงานทำของชาวชนบทไทยจะเกิดขึ้นมาหลายทศวรรษแล้ว แต่จำนวนผู้ย้ายถิ่นในช่วงปีหลัง ๆ นี้ ได้ทวีจำนวนมากขึ้น และระยะทางที่ผู้ย้ายถิ่นไปแสวงหางานพบว่ยังไกลมากขึ้นกว่าในอดีตด้วย ได้มีการตั้งข้อสังเกตในหมู่นักวิชาการว่าอัตราส่วนประชากรที่ย้ายถิ่น ได้ทวีจำนวนมากขึ้นตั้งแต่ประเทศไทยได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ ๑ เป็นต้นมา

สาเหตุสำคัญหรือปัจจัยผลักดันที่ทำให้เกิดการย้ายถิ่นไปทำงานทำนอกท้องถิ่นนั้นเป็นที่ยอมรับกันว่าส่วนใหญ่เกิดจากเงื่อนไขที่ถิ่นต้นทางเป็นสำคัญ กล่าวคือ เกิดจากสาเหตุด้านความยากจน การไม่มีงานทำ การมีผลผลิตต่ำ มีอาหารไม่พอบริโภคตลอดปี การมีครอบครัวขนาดใหญ่ ความกันดารของพื้นที่ต้นทาง ความไม่พึงพอใจในมาตรฐานความเป็นอยู่ และความคาดหวังว่าจะแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ในครัวเรือนได้ด้วยการย้ายถิ่น นอกจากนี้ยังมีเงื่อนไขทางสังคมมาประกอบให้เกิดการย้ายถิ่นเพิ่มขึ้นคือ การมีผู้ให้ความสะดวกในการย้ายถิ่นเป็นต้นว่า การมีเพื่อน หรือญาติที่เคยย้ายถิ่นไปก่อนหน้าแล้วชักชวน หรือการมีนายหน้ามาติดต่อ

เงื่อนไขที่ก่อให้เกิดการย้ายถิ่นดังกล่าวข้างต้นนั้น แท้จริงแล้วเป็นเงื่อนไขที่เกิดขึ้นอันเนื่องจากสภาพความด้อยพัฒนาในชนบทนั่นเอง การแก้ปัญหาการย้ายถิ่นจึงต้องมุ่งแก้ไขเปลี่ยนแปลงสภาพการณ์ต่าง ๆ ที่เป็นเงื่อนไขก่อให้เกิดการย้ายถิ่น เพื่อให้เงื่อนไขเหล่านั้นผ่อนคลายนลักษณะผลักดันทางการย้ายถิ่นลงไป การแก้ไขปัญหาคความด้อยพัฒนาในชนบทจะต้องอาศัยยุทธวิธีการพัฒนาชนบทมาเป็นเครื่องมือดำเนินการ ปริมาณและอัตราการย้ายถิ่นออกจากชนบทจะลดลงได้หรือไม่ขึ้นอยู่กับคุณภาพและความเหมาะสมของยุทธวิธีการพัฒนาชนบทที่นำมาใช้เป็นสำคัญ ยุทธวิธีการพัฒนาชนบทที่ดีจะเป็นตัวกำหนดสภาพชนบททำให้ชนบทมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เกิดปัจจัยดึงดูดขึ้นในชนบททำให้ประชากร ไม่ต้องหาทางออกด้วยการย้ายถิ่นไปทำงานทำที่อื่นต่อไป

ได้มีการวิพากษ์วิจารณ์ยุทธวิธีการพัฒนาชนบทในอดีตว่าเป็นยุทธวิธีที่เมื่อดำเนินการไปแล้ว ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงปัจจัยผลักดันที่ทำให้เกิดการย้ายถิ่นในชนบทได้ ชนบทส่วนใหญ่ยังอยู่ในสภาพด้อยพัฒนาและเสียเปรียบชุมชนเมืองมาโดยตลอด อันทำให้มีปริมาณและอัตราการย้ายถิ่นเพิ่มมากขึ้นเมื่อเวลาผ่านไป ข้อบกพร่องของยุทธวิธีการพัฒนาชนบท และผลสืบเนื่องจากการดำเนินการพัฒนาชนบทด้วยยุทธวิธีการพัฒนาในอดีตซึ่งก่อให้เกิดปัญหาหลาย ๆ ประการนั้นเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป ผู้เกี่ยวข้องกับการพัฒนาหลายฝ่ายได้พยายามเสนอยุทธวิธีการพัฒนาชนบทที่คาดว่าจะเมื่อดำเนินการแล้วจะช่วยทำให้สภาพความเป็นอยู่ในชนบทพัฒนาขึ้นดีกว่าเดิม และส่งผลให้ความจำเป็นในการย้ายถิ่นออกไปหางานทำในท้องถิ่นอื่นมีน้อยลง

แม้จะเป็นที่ยอมรับกันถึงความบกพร่องของยุทธวิธีการพัฒนาชนบทในอดีต และยอมรับกันในประเด็นของความสัมพันธ์ระหว่างยุทธวิธีการพัฒนาชนบทกับการย้ายถิ่น แต่ก็ยังไม่อาจสรุปลงไปได้โดยแน่ชัดว่ายุทธวิธีการพัฒนาแบบใดจะเหมาะสมกับชนบทและช่วยสกัดกั้นการย้ายถิ่นจากชนบทได้ โดยที่ปัจจุบันได้มีการดำเนินการพัฒนาชนบทด้วยวิธีต่าง ๆ ที่คาดว่าจะมีความเหมาะสมกว่ายุทธวิธีในอดีตมากขึ้น รวมทั้งจากการที่แนวโน้มอัตราการย้ายถิ่นเพิ่มสูงขึ้นตลอดมาขณะที่ความสามารถในการรองรับผู้ย้ายถิ่นทั้งในเขตเมือง และเขตเกษตรกรรมก้าวหน้ามีอยู่ค่อนข้างจำกัด ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาว่า ยุทธวิธีการพัฒนาชนบทวิธีใดที่จะช่วยลดสาเหตุผลักดันในการย้ายถิ่นลงได้ อันจะยังผลให้พฤติกรรมการย้ายถิ่นไปหางานทำในท้องถิ่นอื่นลดลง โดยการวิจัยครั้งนี้จะเลือกศึกษายุทธวิธีการพัฒนาชนบท ๓ ยุทธวิธีซึ่งเริ่มดำเนินการ ในระยะเวลาใกล้เคียงกัน แต่มีหลักการและแนวคิดในการพัฒนาที่แตกต่างกันมาเปรียบเทียบกัน โดยจะทำการเปรียบเทียบเป็นอนุกรมเวลา (Time series) ในช่วง ๔ ปีเพาะปลูก (ปีเพาะปลูก พ.ศ. ๒๕๒๔ - ๒๕๒๘) และจะดำเนินการวิจัยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นภาคที่มีปัญหาประชากรย้ายถิ่นออกไปหางานทำมากที่สุดในประเทศไทย โดยจะเลือกเอาพื้นที่ในเขตจังหวัดเลย และจังหวัดสกลนครเป็นพื้นที่เพื่อดำเนินการวิจัย

สำหรับยุทธวิธีการพัฒนาชนบท ๓ ยุทธวิธีที่จะนำมาพิจารณาในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ ยุทธวิธีการพัฒนาชนบทแบบผสมผสานน้ำอูน จังหวัดสกลนคร ยุทธวิธีการพัฒนาชนบทโดยเน้นการพัฒนาจิตใจ โครงการหมู่บ้านแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง จังหวัดเลย และยุทธวิธีการพัฒนาชนบทโดยปกติของรัฐ ในเขตจังหวัดสกลนคร และจังหวัดเลย

จุดมุ่งหมาย

๑. เพื่อศึกษาผลของการดำเนินการพัฒนาชนบทโดยใช้ยุทธวิธีต่าง ๆ กัน ๓ ยุทธวิธีว่ามีผลอย่างไรต่อสภาพต่าง ๆ ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ประชากร และจิตวิทยา ของครัวเรือนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่น

๒. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการย้ายถิ่นกับยุทธวิธีการพัฒนาและสภาพต่าง ๆ ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ประชากร และจิตวิทยาของครัวเรือนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่น

ปัญหาที่ต้องการทราบจากการวิจัย

๑. สภาพการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม ประชากร และจิตวิทยาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่น และการย้ายถิ่นในแต่ละปีเพาะปลูก (พ.ศ. ๒๕๒๔ - ๒๕๒๘) ของครัวเรือนในหมู่บ้านที่มียุทธวิธีการพัฒนาชนบทแต่ละยุทธวิธีเป็นอย่างไร

๒. ยุทธวิธีการพัฒนาชนบทที่แตกต่างกันมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจ สังคม ประชากร และจิตวิทยาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่นในแต่ละปีเพาะปลูกของครัวเรือนแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร

๓. สภาพเศรษฐกิจ สังคม ประชากร และจิตวิทยาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่นในแต่ละปีเพาะปลูกในหมู่บ้านที่มียุทธวิธีการพัฒนาชนบทที่แตกต่างกันมีความสัมพันธ์กับปริมาณการย้ายถิ่นในแต่ละปีอย่างไร

๔. ยุทธวิธีการพัฒนาชนบทที่แตกต่างกันมีอิทธิพลทางตรงและทางอ้อมต่อการย้ายถิ่นในแต่ละปีเพาะปลูกแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบสำรวจโดยทำการศึกษาเปรียบเทียบลักษณะการย้ายถิ่นตลอดจนสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม ประชากร และจิตวิทยาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่นของครัวเรือนในชนบทจังหวัดสกลนครและจังหวัดเลย ที่มีการดำเนินการพัฒนาด้วยยุทธวิธีต่าง ๆ กัน ๓ ยุทธวิธี ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

การวิจัยครั้งนี้ใช้ครัวเรือนเป็นหน่วยในการวิเคราะห์ ประชากรในการวิจัย ได้แก่ ครัวเรือนในชนบทที่มีการดำเนินการพัฒนาด้วยยุทธวิธีต่าง ๆ กัน ๓ ยุทธวิธี โดยที่เป็นการวิจัยเพื่อการศึกษาเปรียบเทียบ ซึ่งต้องเลือกพื้นที่ที่มีลักษณะเทียบเคียงกันได้ ผู้วิจัยจึงจำกัดขอบเขตกลุ่มประชากรเฉพาะกลุ่มครัวเรือนเกษตรกรรมชนบทเขตจังหวัดสกลนครและจังหวัดเลยเท่านั้น

สำหรับกลุ่มตัวอย่างในการวิจัย ได้จากการสุ่มอย่างง่าย ๒ ขั้นตอน ได้หมู่บ้านที่ใช้ในการวิจัยยุทธวิธีการพัฒนาละ ๔ หมู่บ้าน รวมจำนวนหมู่บ้านในการวิจัยครั้งนี้ทั้งหมด ๑๒ หมู่บ้าน

๒. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยได้สร้างแบบสัมภาษณ์ชั้น ๒ ชุด ชุดแรกใช้ในการสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือนหรือผู้มีบทบาททางเศรษฐกิจมากที่สุดในครัวเรือน ชุดที่สองใช้สัมภาษณ์ผู้นำชุมชนในหมู่บ้านที่ตกเป็นตัวอย่างในการวิจัยครั้งนี้ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้สร้างแบบสอบถามขึ้นอีก ๑ ชุด เพื่อใช้สอบถามความคิดเห็นบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับยุทธวิธีการพัฒนาชนบทที่นำมาวิจัยในครั้งนี้

๓. การเก็บรวบรวมข้อมูล

๓.๑ การเตรียมการ ผู้วิจัยสร้างแบบสัมภาษณ์ คู่มือการใช้แบบสัมภาษณ์ จัดปฐมนิเทศ พนักงานสัมภาษณ์ ทดลองปฏิบัติงานภาคสนามรอบแรก ปรับปรุงแบบสัมภาษณ์และคู่มือการใช้แบบสัมภาษณ์ ทดลองปฏิบัติงานภาคสนามรอบที่สอง ปรับปรุงแบบสัมภาษณ์และคู่มือการใช้แบบสัมภาษณ์รอบที่สอง

๓.๒ ขั้นตอนการ ผู้วิจัยและพนักงานสัมภาษณ์เดินทางไปเก็บรวบรวมข้อมูลจากหมู่บ้าน และครัวเรือนที่สุ่มตัวอย่างไว้ รวมทั้งทำการสังเกต บันทึก และสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนในหมู่บ้านของแต่ละยุทธวิธีการพัฒนา ตลอดจนได้ส่งแบบสอบถามไปยังบุคคลผู้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับยุทธวิธีการพัฒนาชนบทในการวิจัยครั้งนี้ด้วย

๔. การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อทดสอบสมมุติฐาน ผู้วิจัยได้ใช้การวิเคราะห์ความแปรปรวนแบบทางเดียว (One Way Analysis of Variance) สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์พหุคูณ (Multiple Correlation Analysis) การวิเคราะห์ถดถอย (Multiple Regression Analysis) และการวิเคราะห์เส้นทาง (Path Analysis)

ผลการวิจัย

๑. สภาพทั่วไปเกี่ยวกับหมู่บ้านและครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาชนบทที่ทำการวิจัย

หมู่บ้านและครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาชนบทที่ทำการวิจัยครั้งนี้ มีสภาพโครงสร้างพื้นฐานของชุมชนคล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ในช่วงก่อนปีเพาะปลูก ๒๕๒๔ แต่หลังจากนั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงหลายประการเกิดขึ้นภายในหมู่บ้านยุทธวิธีการพัฒนาแบบผสมผสานฯ และหมู่บ้านยุทธวิธีการพัฒนาโดยเน้นการพัฒนาจิตใจ แต่มีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างน้อยในหมู่บ้านยุทธวิธีการพัฒนาโดยปกติ ข้อแตกต่างที่เห็นได้ชัดที่มีมาก่อนปีเพาะปลูก พ.ศ. ๒๕๒๔ คือ ความแตกต่างในปริมาณที่ดินทำกินและขนาดครอบครัว ซึ่งครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาแบบผสมผสานฯ มีสูงกว่าครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาแบบอื่น ๆ สำหรับข้อแตกต่างที่เกิดขึ้นตั้งแต่ปีเพาะปลูก พ.ศ. ๒๕๒๔ เป็นต้นมานั้น พบว่า ครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาแบบผสมผสานเปลี่ยนแปลงไปสู่ครัวเรือนเกษตรกรรมทันสมัย มีการเปลี่ยนแปลงที่มุ่งหวังผลเชิงเศรษฐกิจมากขึ้น มีการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์เพื่อจำหน่าย เปลี่ยนแปลงพื้นที่จากเกษตรกรรมน้ำฝน ไปสู่เกษตรกรรมชลประทาน มีองค์กรประชาชนทางด้านการศึกษาเพิ่มขึ้น ครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาโดยเน้นการพัฒนาจิตใจ มีการเปลี่ยนแปลงด้านกิจกรรมทางสังคม วัฒนธรรม และจิตใจกล่าวคือได้มีการฝึกอบรมเพื่อพัฒนาจิตใจ มีการรณรงค์ให้ลด ละ เลิกอบายมุข จัดตั้งองค์กรในชุมชน เช่น ธนาคารข้าว ธนาคารยา และสหกรณ์ชาวบ้าน มีการจัดระเบียบในชุมชน เน้นความสะอาด สงบเรียบร้อย ความเป็นระเบียบสวยงามของชุมชน สำหรับครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาโดยปกตินั้น พบว่า มีการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้าง และองค์กรในหมู่บ้านในช่วง ๔ ปีเพาะปลูกน้อยมาก

๒. สภาพการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ประชากร และจิตวิทยาที่เกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่น และสภาพการย้ายถิ่นในหมู่บ้านที่ดำเนินการพัฒนาด้วยยุทธวิธีที่ต่างกัน ๓ ยุทธวิธีในช่วง ๔ ปีเพาะปลูก

๒.๑ สภาพการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ

ครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาโดยเน้นการพัฒนาจิตใจ มีจำนวนวันว่างต่อน้อยที่สุด แต่เมื่อทดสอบความแตกต่างทางสถิติแล้ว พบว่า ครัวเรือนใน ๓ ยุทธวิธีการพัฒนาในการวิจัยครั้งนี้มีจำนวนวันว่างงานแตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ ซึ่งประเด็นนี้มีลักษณะเช่นเดียวกับเรื่องราวได้สุทธิของครัวเรือน ซึ่งแม้ว่าครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาโดยเน้นการพัฒนาจิตใจ จะมีรายได้สูงกว่าครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาอื่น ๆ แต่เมื่อทดสอบความแตกต่างทางสถิติแล้วก็พบว่า มีรายได้สุทธิแตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติเช่นกัน ดัชนีทางเศรษฐกิจประเด็นที่พบว่ามีข้อแตกต่างกันอย่างชัดเจน คือ ปริมาณผลผลิตข้าว ที่พบว่า ครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาแบบผสมผสานฯ มีปริมาณผลผลิตข้าวที่เป็นกรรมสิทธิ์จริงของครัวเรือนสูงกว่าครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาอื่น ๆ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติทุก ๆ ปีเพาะปลูก นอกจากนี้ยังพบว่า ครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาแบบผสมผสานฯ มีสภาพการผลิตเชิงพาณิชย์ คือผลิตเพื่อค้าขายมากกว่าครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาอื่น ๆ ซึ่งมักผลิตเพื่อการยังชีพ อนึ่งผลการวิจัยยังพบว่าครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาโดยปกติของรัฐมีผลผลิตข้าวไม่พอยังชีพมากที่สุด

๒.๒ สภาพการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม

จำนวนผู้อำนวยความสะดวกในการย้ายถิ่น ในยุทธวิธีการพัฒนาโดยเน้นการพัฒนาจิตใจ มีปริมาณมากกว่าครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาแบบอื่น ๆ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติทุกปีเพาะปลูก (ยกเว้นปี ๒๕๒๗) อย่างไรก็ตาม พบว่า จำนวนผู้อำนวยความสะดวกในการย้ายถิ่น ในยุทธวิธีการพัฒนาโดยเน้นการพัฒนาจิตใจ และในยุทธวิธีการพัฒนาแบบผสมผสานฯ ค่อย ๆ ลดจำนวนลงเมื่อเวลาผ่านไป ขณะที่จำนวนผู้อำนวยความสะดวกในยุทธวิธีการพัฒนาโดยปกติเพิ่มจำนวนมากขึ้นทุก ๆ ปี ปรากฏการณ์ข้างต้นนี้เป็นจริงกับดัชนีทางสังคมด้านความสำคัญของผู้อำนวยความสะดวกในการย้ายถิ่นด้วย กล่าวคือ ในช่วงที่เริ่มดำเนินการยุทธวิธีพัฒนาคือ ในปีเพาะปลูก พ.ศ. ๒๕๒๔ นั้น ครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาโดยเน้นการพัฒนาจิตใจ และครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาแบบผสมผสานฯ ให้ความสำคัญกับผู้อำนวยความสะดวกในการย้ายถิ่นสูงกว่าครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาแบบปกติอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ และเมื่อเวลาผ่านไปครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนานี้ต่างก็ให้ความสำคัญกับผู้อำนวยความสะดวกในการย้ายถิ่นลดลงไปทุก ๆ ปี ขณะที่ครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาแบบปกติให้ความสำคัญกับผู้อำนวยความสะดวกในการย้ายถิ่นสูงขึ้นทุกปีเพาะปลูก

๒.๓ สภาพการเปลี่ยนแปลงทางประชากร

ครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาแบบผสมผสานฯ มีขนาดใหญ่ที่สุด และครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาโดยเน้นการพัฒนาจิตใจ มีขนาดครัวเรือนเล็กที่สุด แต่ผลการเปรียบเทียบจำนวนสมาชิกในครัวเรือนทั้ง ๓ ยุทธวิธีการพัฒนาในช่วง ๔ ปีเพาะปลูก พบว่า แตกต่างกันอย่าง

ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ ในด้านจำนวนสมาชิกครัวเรือนที่อยู่ในวัยแรงงานและจำนวนเด็กเกิดใหม่ แต่ช่วงปีปรากฏผลการวิจัยทำนองเดียวกัน กล่าวคือครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาแบบผสมผสานฯ มีสมาชิกวัยแรงงานมากที่สุด มีจำนวนเด็กเกิดใหม่ในแต่ละปีมากที่สุด และมีขนาดครอบครัวที่ปรารถนาสูงที่สุดด้วย ขณะที่ครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาโดยเน้นการพัฒนาจิตใจฯ มีสมาชิกวัยแรงงาน เด็กเกิดใหม่ และขนาดครอบครัวที่ปรารถนาต่ำที่สุด อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงทางประชากรในช่วง ๔ ปีเพาะปลูกที่ศึกษาในการวิจัยครั้งนี้ พบว่า มีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างน้อยมาก

๒.๔ สภาพการเปลี่ยนแปลงทางจิตวิทยา

ครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาโดยเน้นการพัฒนาจิตใจฯ มีความพึงพอใจในมาตรฐานความเป็นอยู่ของครัวเรือนเพิ่มขึ้นทุกปี และสูงกว่าครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาอื่น ๆ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติทุกปีเพาะปลูก ครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาแบบผสมผสานฯ มีความพึงพอใจในมาตรฐานความเป็นอยู่ระดับรองลงมา ส่วนครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาโดยปกติ มีระดับความพึงพอใจในมาตรฐานความเป็นอยู่ในระดับต่ำที่สุด

ในประเด็นด้านความคาดหวังในคุณค่าของการย้ายถิ่น พบว่า ครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาโดยเน้นการพัฒนาจิตใจฯ มีความคาดหวังในคุณค่าของการย้ายถิ่นสูงกว่าครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาอื่น ๆ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติทุกปีเพาะปลูก ครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาแบบผสมผสานฯ มีระดับความคาดหวังในคุณค่าของการย้ายถิ่นรองลงมา และครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาโดยปกติมีระดับความคาดหวังในด้านนี้ต่ำที่สุด

๒.๕ สภาพการเปลี่ยนแปลงทางด้านการศึกษา

สภาพการย้ายถิ่นในช่วง ๔ ปีเพาะปลูกที่ศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการย้ายถิ่นประเภทไปทำงานทำครั้งหนึ่งเกิน ๑๕ วันนั้น ในยุทธวิธีการพัฒนาแบบผสมผสานฯ และยุทธวิธีการพัฒนาโดยเน้นการพัฒนาจิตใจฯ มีการเปลี่ยนแปลงจำนวนผู้ย้ายถิ่นขึ้นลงในแต่ละช่วงปี โดยมีรูปแบบยังสรุปได้ไม่แน่นอน ส่วนการย้ายถิ่นประเภทเดียวกันนี้ในยุทธวิธีการพัฒนาโดยปกติ มีจำนวนผู้ย้ายถิ่นเพิ่มขึ้นทุกปีเพาะปลูก อย่างไรก็ตามจำนวนผู้ย้ายถิ่นทั้ง ๓ ยุทธวิธีการพัฒนาในช่วงปีเพาะปลูก พ.ศ. ๒๕๒๕ - ๒๕๒๗ ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (ยกเว้นปีเพาะปลูก พ.ศ. ๒๕๒๕) ซึ่งเป็นปีที่จำนวนผู้ย้ายถิ่นในยุทธวิธีการพัฒนาโดยปกติน้อยกว่าผู้ย้ายถิ่นในยุทธวิธีการพัฒนาแบบอื่น ๆ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ) อย่างไรก็ตามข้อมูลจากผู้นำชุมชนชี้ให้เห็นว่าจำนวนผู้ย้ายถิ่นประเภทดังกล่าวนี้ในยุทธวิธีการพัฒนาแบบผสมผสานฯ และยุทธวิธีการพัฒนาโดยเน้นการพัฒนาจิตใจฯ มีแนวโน้มลดลง ขณะที่ผู้ย้ายถิ่นในยุทธวิธีการพัฒนาโดยปกติมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น สำหรับผู้ย้ายถิ่นประเภทไปทำงานทำครั้งหนึ่งไม่เกิน ๑๕ วันนั้น มีแนวโน้มลดลงในทุกยุทธวิธีการพัฒนา แม้ว่าจะลดลงไม่มากนัก ขณะเดียวกันมีผู้ย้ายถิ่นไปทำงานประเภทเข้าไปเย็นกลับเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในยุทธวิธีการพัฒนาโดยเน้นการพัฒนาจิตใจฯ มีปริมาณผู้ย้ายประเภทนี้เพิ่มขึ้นมากที่สุด ในด้านจำนวนครั้งในการย้ายถิ่นนั้น พบว่า ครัวเรือนในทุกยุทธวิธีการพัฒนามีจำนวนครั้งในการย้ายถิ่นไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ โดยครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาแบบผสมผสานฯ และครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาโดยเน้นการพัฒนาจิตใจฯ มีจำนวนครั้งในการ

ย้ายถิ่นลดลงไปแต่ละช่วงปี ขณะที่ครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาโดยปกติมีแนวโน้มจำนวนครั้งในการย้ายถิ่นเพิ่มขึ้น ในด้านค่าใช้จ่ายในการย้ายถิ่น พบว่า ครัวเรือนในยุทธวิธีการพัฒนาโดยปกติเสียค่าใช้จ่ายสูงที่สุด ในส่วนของการส่งเงินและสิ่งของกลับมายังครัวเรือนนั้น ผู้ย้ายถิ่นในยุทธวิธีการพัฒนาโดยเน้นการพัฒนาจิตใจ สามารถส่งเงินและสิ่งของกลับท้องถิ่นในมูลค่ามากที่สุด

๓. ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรด้านการย้ายถิ่นกับกลุ่มตัวแปรด้านสภาพเศรษฐกิจสังคม ประชากรและจิตวิทยาของครัวเรือนในแต่ละยุทธวิธีการพัฒนา

๓.๑ ยุทธวิธีการพัฒนาชนบทแบบผสมผสานฯ ตัวแปรที่มีความสัมพันธ์สูงค่อนข้างสม่ำเสมอกับจำนวนผู้ย้ายถิ่น ในยุทธวิธีการพัฒนานี้ ได้แก่ ความคาดหวังผลจากการย้ายถิ่นและจำนวนวันว่างงานของสมาชิกในครัวเรือน และความสำคัญของผู้อำนวยความสะดวกในการย้ายถิ่น ส่วนตัวแปรที่มีความสัมพันธ์สูงค่อนข้างสม่ำเสมอกับจำนวนครั้งในการย้ายถิ่น ได้แก่ จำนวนผู้อำนวยความสะดวกในการย้ายถิ่น ความคาดหวังผลจากการย้ายถิ่น และจำนวนสมาชิกในครัวเรือน

๓.๒ ยุทธวิธีการพัฒนาชนบทโดยเน้นการพัฒนาจิตใจฯ ตัวแปรที่มีความสัมพันธ์สูงค่อนข้างสม่ำเสมอกับจำนวนผู้ย้ายถิ่น ในยุทธวิธีการพัฒนานี้ ได้แก่ จำนวนวันว่างงานของสมาชิกในครัวเรือนและความสำคัญของผู้อำนวยความสะดวกในการย้ายถิ่น ส่วนตัวแปรที่มีความสัมพันธ์สูงค่อนข้างสม่ำเสมอกับจำนวนครั้งในการย้ายถิ่นของครัวเรือนในยุทธวิธีนี้ ได้แก่ จำนวนวันว่างงานของสมาชิกในครัวเรือน จำนวนผู้อำนวยความสะดวกในการย้ายถิ่น และความสำคัญของผู้อำนวยความสะดวกในการย้ายถิ่น

๓.๓ ยุทธวิธีการพัฒนาชนบทโดยปกติของรัฐฯ ตัวแปรที่มีความสัมพันธ์สูงค่อนข้างสม่ำเสมอกับจำนวนผู้ย้ายถิ่นในยุทธวิธีการพัฒนานี้ ได้แก่ จำนวนผู้อำนวยความสะดวกในการย้ายถิ่น ความสำคัญของผู้อำนวยความสะดวกในการย้ายถิ่น ความคาดหวังของครัวเรือนในคุณค่าของการย้ายถิ่น และจำนวนวันว่างงานของสมาชิกในครัวเรือน สำหรับตัวแปรที่มีความสัมพันธ์สูงค่อนข้างสม่ำเสมอกับจำนวนครั้งในการย้ายถิ่น ได้แก่ ความสำคัญของผู้อำนวยความสะดวกในการย้ายถิ่นและความคาดหวังผลจากการย้ายถิ่น

๔. อิทธิพลทางตรงและทางอ้อมของยุทธวิธีการพัฒนาชนบทที่มีต่อการย้ายถิ่นในยุทธวิธีการพัฒนาทั้ง ๓ ยุทธวิธี พบว่า ส่วนใหญ่แล้วตัวแปรด้านจำนวนวันว่างงาน ความคาดหวังในคุณค่าของการย้ายถิ่น และความสำคัญของผู้อำนวยความสะดวกในการย้ายถิ่น จะเป็นกลุ่มตัวแปรที่มีค่าอิทธิพลทางตรงและทางอ้อมต่อการย้ายถิ่นที่สำคัญค่อนข้างสม่ำเสมอทุกปีเพาะปลูกในยุทธวิธีการพัฒนา อิทธิพลรวมของตัวแปรเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นอิทธิพลทางตรงมากกว่าเป็นอิทธิพลทางอ้อมที่ส่งผ่านมาจากตัวแปรอื่น ๆ

๕. อิทธิพลของช่วงเวลา (Period effect) ที่มีต่อปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม ประชากร จิตวิทยา และปริมาณการย้ายถิ่น ผลการวิเคราะห์พบว่า ปริมาณการย้ายถิ่นและสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม ประชากรและจิตวิทยาที่เกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่นในแต่ละปีเพาะปลูกได้รับอิทธิพลมาจากสภาพการย้ายถิ่นและสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม ประชากร และจิตวิทยา ในปีก่อนหน้านั้นโดยพบว่า

อิทธิพลของปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม ประชากร และจิตวิทยารวมทั้งปริมาณการย้ายถิ่นต่อ ปริมาณการย้ายถิ่นแต่ละช่วงเวลาในยุทธวิธีการพัฒนาแต่ละยุทธวิธีมีรูปแบบของอิทธิพลเมื่อ พิจารณาจากสัมประสิทธิ์การถดถอย และสัมประสิทธิ์การตัดสินใจ เป็นแบบเดียวกันทั้งหมด แต่อิทธิพลของชุดตัวแปรอิสระนั้นมีอิทธิพลแตกต่างกันไปตามช่วงเวลายังไม่สามารถกำหนดเป็น แบบแผนตายตัวได้ สภาพการณ์ดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นว่า การย้ายถิ่นของครัวเรือนทั้ง ๓ ยุทธวิธีการพัฒนา เป็นพฤติกรรมทางประชากรที่มีลักษณะเปลี่ยนแปลงขึ้นลงไปตามช่วงเวลาและเป็นพฤติกรรมที่มี แรงผลักดันมาจากสภาพการณ์ด้านเศรษฐกิจ สังคม ประชากร และจิตวิทยาที่เกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่น และปริมาณการย้ายถิ่น ในปีก่อนหน้านั้นด้วย

๖. เปรียบเทียบสภาพการดำเนินการพัฒนาหมู่บ้าน ระหว่างช่วงปีเพาะปลูก พ.ศ. ๒๕๒๔ - พ.ศ. ๒๕๒๘ มีการดำเนินกิจกรรมพัฒนาในหมู่บ้าน ยุทธวิธีการพัฒนาโดยเน้นการพัฒนาจิตใจ มากที่สุด รองลงมาคือ หมู่บ้านในยุทธวิธีการพัฒนาแบบผสมผสานฯ สำหรับหมู่บ้านในยุทธวิธี การพัฒนาโดยปกติปฏิบัติกิจกรรมในการพัฒนาน้อยที่สุด ลักษณะกิจกรรมที่ปฏิบัติ พบว่า ในหมู่บ้าน ยุทธวิธีการพัฒนาแบบผสมผสานฯ ส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมในเชิงเศรษฐกิจ โดยเฉพาะกิจกรรม แนนำส่งเสริมเกี่ยวกับการผลิต ขณะที่หมู่บ้านในยุทธวิธีการพัฒนาโดยเน้นการพัฒนาจิตใจ มุ่งเน้นกิจกรรมทางศาสนาและทางสังคมเป็นหลัก สำหรับหมู่บ้านในยุทธวิธีการพัฒนาโดยปกติ ไม่มีรูปแบบกิจกรรมที่เด่นชัดกล่าวคือ เป็นการปฏิบัติกิจกรรมในกลุ่มคนที่จำกัด และจัดทำขึ้นเป็น ครั้งคราวเท่านั้น

อย่างไรก็ตามในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาในหมู่บ้านทั้ง ๓ ยุทธวิธีนั้น ประชาชน ยังให้ความสำคัญและบทบาทของภาคราชการในการพัฒนาท้องถิ่นอยู่มาก และเห็นว่าการมีส่วนร่วม สังการ ชี้นำ เกลี้ยกล่อม หรือแม้แต่บังคับจากภาคราชการยังเป็นสิ่งจำเป็น

๗. ความเห็นเกี่ยวกับยุทธวิธีการพัฒนาชนบทของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับยุทธวิธี การพัฒนาชนบท

๗.๑ ยุทธวิธีการพัฒนาชนบทแบบผสมผสานฯ

ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับยุทธวิธีนี้เห็นว่า รูปแบบการพัฒนาชนบทแบบผสม ผสานฯ มีความเหมาะสมและเป็นไปได้ที่จะนำไปใช้พัฒนาชนบทในส่วนอื่น ๆ ของประเทศโดยมีเหตุผล ว่าเป็นการระดมหน่วยงานราชการที่มีอยู่แล้วมาดำเนินงานเพียงจัดการให้มีการประสานงานกันมาก ขึ้น ทำความเข้าใจให้ยึดถือเป้าหมายเดียวกันอันได้แก่ ตัวประชาชนในชนบทเป็นหลัก ไม่แบ่งแยกการ ทำงานออกเป็นคนละกรมกอง เช่นที่เคยเป็นมาในอดีต มุ่งแก้ปัญหาในชนบทโดยถือว่าทุกปัญหาเป็น ภาระรับผิดชอบของทุกหน่วยงานร่วมกัน

เงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้ยุทธวิธีการพัฒนาชนบทแบบผสมผสานฯ บรรลุผลสำเร็จ คือ การปฏิบัติกิจกรรมในโครงการอย่างจริงจัง การประสานแผนปฏิบัติงาน ความตั้งใจจริงของ ผู้ปฏิบัติงาน การยอมรับกันเอง และตั้งใจจริงของเจ้าหน้าที่ ความใกล้ชิดระหว่างเจ้าหน้าที่กับ เกษตรกร ความร่วมมือของเกษตรกร การให้การศึกษาควคูไปกับการพัฒนาด้านอื่น ๆ และการ

ประกันราคาพืชผล ส่วนเงื่อนไขที่จะทำให้ยุทธวิธีนี้ประสบความสำเร็จได้แก่ ปัญหาด้านการตลาด ปัญหาการไม่ยอมรับวิทยาการแผนใหม่ของเกษตรกร ปัญหาความไม่ร่วมมือของเกษตรกรอันเนื่องมาจากการสูญเสียผลประโยชน์บางอย่าง

๗.๒ ยุทธวิธีการพัฒนาชนบทโดยเน้นการพัฒนาจิตใจ

ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับยุทธวิธีนี้เห็นว่า ยุทธวิธีการพัฒนานี้สามารถนำไปใช้กับชนบทส่วนอื่น ๆ ของประเทศได้โดยมีข้อแม้ว่า จะต้องจัดดำเนินการตามขั้นตอนอย่างแท้จริง กล่าวคือ ต้องเริ่มด้วยการพัฒนาจิตใจ พัฒนาสังคมและเศรษฐกิจตามลำดับ และจะต้องดำเนินการโดยยึดเนื้อหาสาระและแก่นแท้ของยุทธวิธีการพัฒนานี้อย่างแท้จริง ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเชื่อว่า หากจัดกระทำการดังกล่าวได้จะทำให้การพัฒนาชนบทประสบความสำเร็จ เช่น ประสบการณ์ที่เคยเป็นมาในประเทศเกาหลีใต้แล้ว นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่าหลักการในยุทธวิธีการพัฒนานี้ ซึ่งเน้นคุณธรรม การพึ่งตนเอง การเสียสละ สามัคคี ประสานประโยชน์เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นได้ในกลุ่มประชาชนชนบททั่วไป

เงื่อนไขสำคัญที่จะมีส่วนทำให้การพัฒนายุทธวิธีนี้ประสบความสำเร็จ ได้แก่ การฝึกอบรมสร้างผู้นำหมู่บ้านและประชาชนให้มีคุณภาพอย่างจริงจังเข้มข้น โดยต้องมีกิจกรรมที่ใช้ในการพัฒนาจิตใจอย่างมีประสิทธิภาพ ประชาชนจะต้องได้รับการฝึกอบรมจนมีความเข้าใจ เชื่อถือศรัทธาในอุดมการณ์การพัฒนายุทธวิธีนี้อย่างแท้จริง ส่วนเงื่อนไขที่จะทำให้ยุทธวิธีนี้ประสบความสำเร็จได้แก่ การดำเนินการพัฒนาจิตใจที่จัดทำอย่างไม่จริงจัง การเร่งรีบพัฒนาให้ได้เป้าหมายพื้นที่มาก ๆ โดยขาดคุณภาพในการพัฒนา และประชาชนปรับตัวไม่ทัน การขาดการพัฒนาจิตใจของเจ้าหน้าที่ราชการ

๗.๓ ยุทธวิธีการพัฒนาโดยปกติ

ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับยุทธวิธีนี้มีความเห็นว่า รูปแบบการพัฒนานี้คงไม่สามารถทำให้ชนบทพัฒนาโดยรวดเร็วได้ เพราะเป็นเพียงรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงมาจากอดีตให้เกิดความสะดวกล่องตัวและมีการประสานงานระหว่างหน่วยงานที่ดำเนินงานพัฒนาชนบทเท่านั้น ในความเป็นจริงการปฏิบัติงานมักเป็นไปในรูปแบบเดิม กล่าวคือ ยังมีได้มีการประสานงานกันโดยแท้จริง เป็นการพัฒนาที่สั่งการจากส่วนกลาง ผู้มีส่วนร่วมในระดับประชาชนมักเป็นคณะกรรมการสภาตำบลเป็นหลัก โอกาสและความเป็นไปได้ที่ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจเป็นไปได้ค่อนข้างยาก